

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI
projekti Arheološkog instituta u 2017. godini

Urednici

Ivan Bugarski
Vojislav Filipović
Nadežda Gavrilović Vitas

Beograd 2019

Izdavač

Arheološki institut
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd, Srbija
e-mail: institut@ai.ac.rs
www.ai.ac.rs
Tel. +381 11 2637191

Za izdavača

Miomir Korać

Urednici

Ivan Bugarski
Vojislav Filipović
Nadežda Gavrilović Vitas

Priprema

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-052-1

SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Rukovodioci matičnih projekata, redakcija i saradnici Arheološkog instituta, Izveštaj o radu na matičnim projektima	14
Slaviša Perić, Olga Bajčev, Ružica Arsenijević, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Iskopavanja i konzervacija neolitskih kuća i keramičkih posuda na nalazištu Slatina – Turska česma u Drenovcu u 2017. godini	63
Dragana Antonović, Selen Vitezović, Vidan Dimić, Prljuša, Mali Šturac, istraživanje 2017. godine	71
Vojislav Filipović, Aleksandar Bulatović, Arthur H. Bankoff, Wayne Powell, Ognjen Mladenović, Rada Gligorić, Andrea Mason, Jadar: Preliminarni rezultati kampanje 2017. godine	79
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2017. godine	87
Bebina Milovanović, Nemanja Mrđić, Ivana Kosanović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2017. godini	97
Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	109
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	117
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2017. godine	125
Sofija Petković, Igor Bjelić, Dragana Vulović, Gordana Janjić, Nikola Radinović, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2017. godine	135
Stefan Pop-Lazić, Richard Miles, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Projekat Glac – istraživanja 2017. godine	143

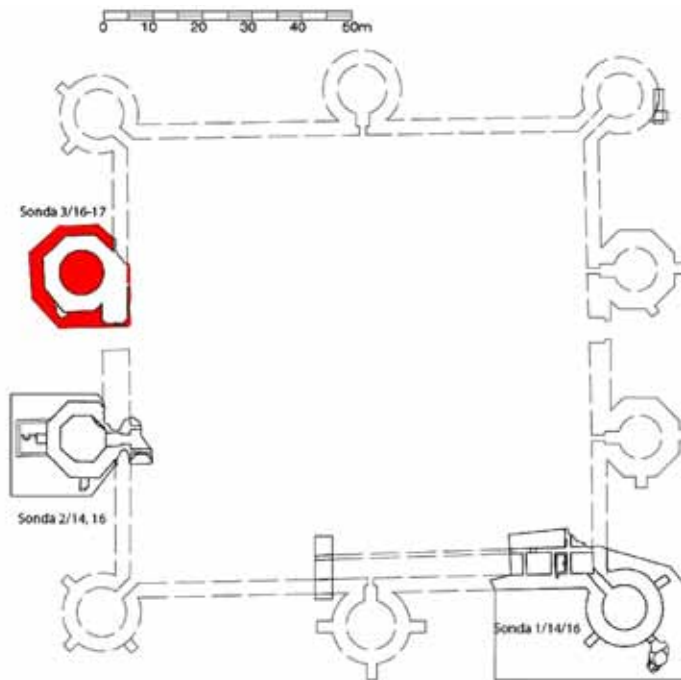
Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2017. godini	151
Ivan Bugarski, Guido Heinz, Vujadin Ivanišević, Alexander Maas, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Vladan Zdravković, Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2017. godini i snimanje rimskog rudnika u Lecu	159
Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, Ognjen Mladenović, Austrijsko-srpski projekat Praistorijski pejzaži u regionu Puste reke (Leskovac) - istraživanja 2017. godine	169
Dragan Milanović, Petar Milojević, Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave u 2017. godini	173
Stefan Pop-Lazić, Sarah Craft, Vujadin Vujadinović, Maja Živić, Felix Romuliana – Gamzigrad: rekognosciranja 2017. godine	181
Josip Šarić, Preliminarni rezultati analiza okresanih artefakata sa lokaliteta Masinske njive	187
Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, Rezultati tipološke obrade keramičkog materijala sa prostora viminacijumske nekropole Više grobalja	191
Radmila Zotović, Posebne karakteristike proučavanja rimskih votivnih spomenika na teritoriji centralne Srbije	201

Sofija Petković, Arheološki institut Beograd
 Igor Bjelić, Arheološki institut Beograd
 Dragana Vulović, Arheološki institut Beograd
 Gordan Janjić, Muzej Krajine Negotin
 Nikola Radinović, Beograd

VRELO – ŠARKAMEN, ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, PREZENTACIJA I PROMOCIJA 2017. GODINE¹

Istraživanja utvrđenja tetrarhijske rezidencije, realizovana prema planu arheoloških iskopavanja za 2017. godinu i na osnovu projekta *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija* Arheološkog instituta u Beogradu i Muzeja Krajine u Negotinu, trajala su tokom četiri sedmice meseca jula.² U okviru tog projekta, iskopavanja na Vrelu se izvode od 2013. godine, kako bi se otkrili karakteristični delovi utvrđenja carske rezidencije i na njima izvršili konzervatorsko-restauratorski radovi u cilju prezentacije i promocije ovog arheološkog nalazišta.

U prvoj fazi istraživanja otkrivena je velika jugoistočna kula, deo južnog bedema i jugoistočni ugao unutrašnjosti utvrđene rezidencije. Druga faza posvećena je iskopavanju zapadne kapije utvrđenja, od koje vodi put ka sakralno-funeranom kompleksu sa carskim mauzolejom i tumulom, smeštenim na samo 250 m zapadno od utvrđene rezidencije. Celinu sa zapadnom kapijom čine kule koje je štite – južna kula 1, udaljena ka jugu, i severna kula 2 uz samu ka-

Slika 1 – Plan utvrđenja tetrarhijske rezidencije na lok. Vrelo – Šarkamen, stanje istraženosti 2017. godine

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektima *Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije* (br. 177007), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, i *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija*, koji sufinansiraju Ministarstvo kulture i informacija Republike Srbije i SO Negotin.

² Iskopavanja je realizovala šestočlana stručna ekipa koju su činili arheolozi dr Sofija Petković, rukovodilac istraživanja (Arheološki institut), Gordan Janjić (Muzej Krajine Negotin), Nikola Radinović M.A., Dragana Vulović M.A., arhitekta dr Igor Bjelić, i inž Borisav Marković, geodeta, uz angažovanje 10 fizičkih radnika.

piju. S obzirom da su iskopavanja kule 1 bila završena u prethodnoj kampanji, 2017. godine su nastavljena iskopavanja u unutrašnjosti severne kule 2, kao i sa spoljne strane, pre svega da bi se definisali njeni spojevi sa zapadnom kapijom na jugu i zapadnim bedemom na severu (sl. 1).

U unutrašnjosti kule 2 izvršena su iskopavanja do nivelete poda.³ Pod je bio od krečnog betona sa usitnjenom opekam i sitnim šljunkom, žućkastobele boje, debljine 15-20 cm. Reč je o supstrukciji popločanja, najverovatnije od opeka, iako su pronađene i dislocirane podne kera-

Slika 2a – Nivo hipokausta u unutrašnjosti kule 2, snimak sa jugoistoka

mičke pločice. Pod se urušio ka središtu kule, a delovi su ostali sačuvani uz zid na severu i zapadu. Urušavanju poda doprinela je erozija zemljišta uslovljena velikim nagibom terena od severa ka jugu, kao i delovanjem podzemnih voda.

³ Iskopavanjima 2016. godine je utvrđeno da kula 2, oktagonalne osnove i prečnika oko 17 m, u unutrašnjosti ima kružnu osnovu prečnika 9,16 m, tako da je zid kule debljine 3,50–3,90 m (Petković *et al.* 2018: 95–96).

Takođe, iskopavanjima je utvrđeno da je kula 2 imala sistem podnog grejanja, odnosno da je opisani pod ležao na hipokaustu, od koga su, nažalost, očuvani samo urušeni stubići od ređanih tegula i delovi keramičkih tubusa (sl. 2a). Na tegulama i tubusima vide se tragovi delovanja visokih temperatura, što ukazuje da je ovaj sistem grejanja bio neko vreme u funkciji. (sl. 2 b) Nije bilo moguće utvrditi mesto ložišta, odnosno prefurnijuma. Međutim, istražen je zidani kanal kvadratnog preseka, dužine stranice 0,44 m, čiji je otvor otkriven 2016. godine na unutrašnjem licu severnog dela zida kule 2 (Petković *et al.* 2018: 96, sl. 8). Konstatovano je da se on pruža kroz čitavu širinu zida od 3,5 m. Otvor se nalazio iznad nivoa poda (sl. 3a).

Slika 2b – Urušena malterna podnica iznad devastiranog hipokausta sa zapečenom zemljom u osnovi u severoistočnom delu kule 2, snimak sa jugozapada

Na spoljnom licu severnog dela zida kule takođe je otkriven kvadratni otvor opisanog zidanog kanala, istih dimenzija, koji je bio ispod nadzemnog nivoa zida, odnosno u njegovoj temeljnoj zoni, zatrpan crvenom peskušom. Iskopavanjima severno od kule 2, u pravcu pružanja zidanog kanala, nisu konstatovani nikakvi tragovi kanala ili ložišta koji bi bili povezani sa ovom konstrukcijom (sl. 3b). Kroz južni deo zida kule 2, naspram pomenutog, probijen je kanal približno kružnog otvora, prečnika 0,25 m, kroz koji je provučena keramička cev širine 0,22 m. Čini se da je otvor kanala i cevi vodio ka jugu, u unutrašnjost zapadne kapije (sl. 4a, b). Za

Slika 3 – Otvor zidanog kanala na unutrašnjem (a) i spoljnom (b) licu severnog dela zida kule 2

Slika 4 – Otvor kanala sa keramičkom cevi na unutrašnjem (a) i spoljnom (b) licu južnog dela zida kule 2

sada, pretpostavljamo da je reč o delu sistema grejanja u unutrašnjosti kule 2 i na prostoru zapadne kapije.

Sličan deo sistema podnog grejanja konstatovan je i u koridoru ulaza u kulu 2 iz unutrašnjosti utvrđenja, gde je ispod popločanja od opeka otkriven kanal kvadratnog preseka, dužine stranice 0,15 m, formiran od lomljenih opeka (sl. 5). Sam koridor se sužavao ka unutrašnjosti utvrđenja, tako da je imao levkasti oblik. Ipak, njegove dimenzije nije bilo moguće tačno utvrditi, jer su zidovi veoma oštećeni delovanjem korenja drveća. Pod je bio popločan tegulma velikog formata (sl. 6). Na kraju koridora, na ulazu u unutrašnjost kule nalazilo se stepenište od 3-4 stepenika, takođe popločanih opekama, koje je sada potpuno devastirano korenjem (Petković *et al.* 2018: 96).

Ispod nivoa urušenog malternog poda, u hipokaustu kule 2, otkrivena je fragmentovana rimska keramika koja se može datovati u drugu polovinu 3. i 4. veka. Među tim nalazima su i dva gledosana krčaga, od kojih je jedan rekonstruisan (sl. 7). Ti nalazi su oskudni, ali

Slika 5 – Kanal ispod popločanja koridora ulaza u kulu, snimak sa istoka

Slika 6 – Koridor ulaza u kulu 2, snimak sa severoistoka

verodostojni hronološki indikatori za vreme izgradnje kule 2, s obzirom na mesto nalaza i utvrđenu stratigrafsku sliku.

Tokom kampanje iskopavanja 2017. godine u celosti je otkriveno i spoljno, oktagonalno lice kule 2, do početnog nivoa temeljne zone, kao i spojevi te kule sa severnim zidom zapadne kapije na jugu, a na severu sa spoljnim licem zapadnog bedema (sl. 1, 8). Delimično je istražen i severni deo prostora zapadne kapije, ali zbog nedostatka vremena nije definisan središnji i južni deo unutrašnjosti kapije i njen spoj sa zapadnim bedemom i kulom 1, pre svega zbog velike količine obrušenog kamena koji nije mogao da se uklanja ručno.

Osim toga, prospekcijom prostora između zapadne kapije utvrđenja i sakralno-funeralnog kompleksa sa mauzolejom i tumulom, sa severne strane puta, u gustom cerovoj šumi, otkriveni su ostaci velike građevine koja se pruža u pravcu sever- jug, približnih dimenzija 50 m x 30 m. Prema konfiguraciji terena i delovima zidova od kamena i tegula vezanih krećnim malterom, zaključeno je da se radi o građevini iz rimskog perioda, najverovatnije povezanoj sa carskim kompleksom utvrđene tetrarhijske palate i mauzoleja.⁴

⁴ Na brdu Magura, neposredno ispod sakralno-funeralnog kompleksa sa konsekrativnim tumulima i mauzolejima cara Galerija i njegove majke Romule, konstatovana je građevina sa atrijumom, dimenzija 23 m x 18 m, orijentisana istok-zapad, čija funkcija nije jasna (Поповић 2010, 144–145).

U okviru svojih aktivnosti na projektu, tokom 2017. godine Muzej Krajine je realizovao izradu projekta konzervatorsko-restauratorskih radova istraženih delova fortifikacije – jugoistočne kule 8 sa jugoistočnim uglom utvrđenja i sektora zapadne kapije sa kulama 1 i 2. Projekat je finansiran po konkursu Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, a izveli su ga DIA Mile Veljković iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Niš i dr Igor Bjelić, arhitekta iz Niša.

Takođe, 2017. godine, u okviru proslave 70. godina postojanja Arheološkog instituta, Sofija Petković je prezentovala rezultate novijih arheoloških istraživanja na lokalitetu Vrelo – Šarkamen (2013–2016).

Arheološka iskopavanja 2017. godine na lokalitetu Vrelo – Šarkamen dala su neočekivane rezultate, koji postavljaju nova pitanja pred istraživače. To se pre svega odnosi na interpretaciju funkcije kule 2 koja je, sudeći prema ostacima hipokausta i sistema kanala otkrivenih u masi severnog i južnog dela zida, kao i u podu ulaznog koridora, imala podno grejanje. Takođe, zidani kanal u severnom zidu kule i keramička cev postavljena kroz

Slika 7 – Keramički krčag otkriven u hipokaustu, ispod urušenog malternog poda u kuli 2

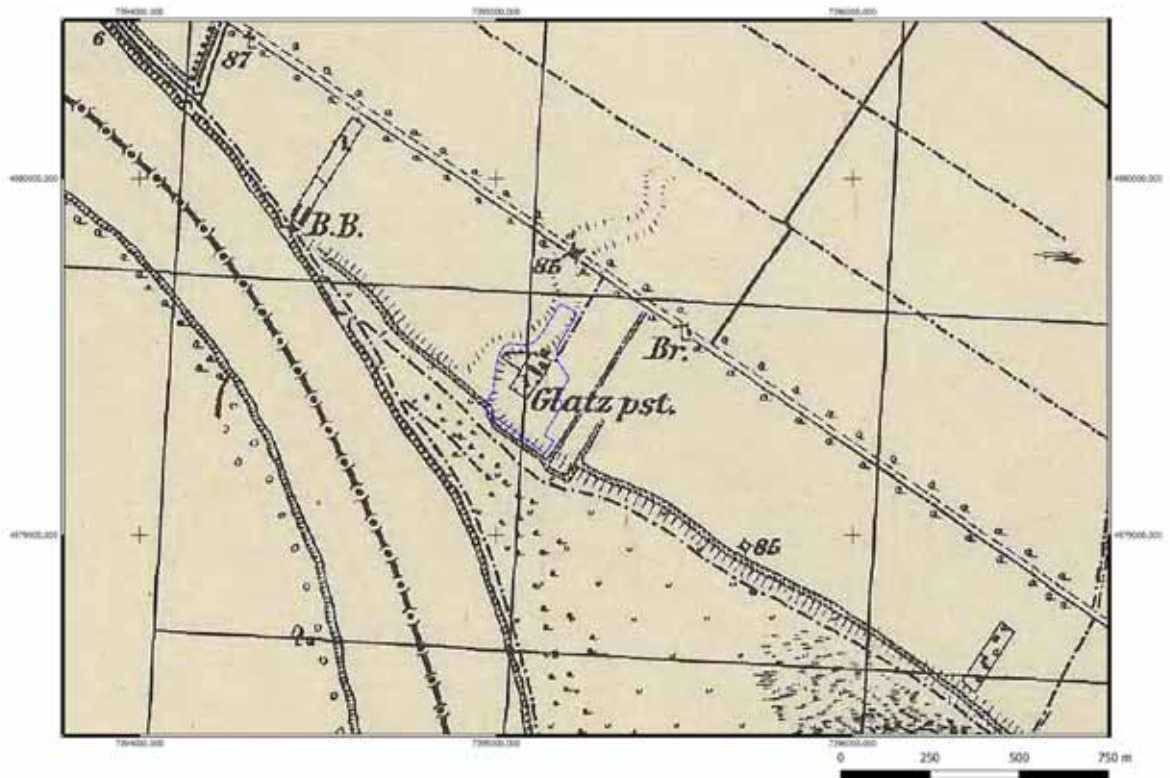
Slika 8 – Kula 2, snimak sa severozapada (u pozadini je kula 1)

južni zid, mogli su da služe i za dovod ili odvod vode. Ovako posmatrana, kružna unutrašnjost kule sa podnim grejanjem i mogućim dovodom vode asocira na prostoriju kupatila, u koju se ulazilo iz unutrašnjosti utvrđenja kroz koridor, koji se završavao stepeništem. Za sada, nismo uspeli da nađemo analogije u rimskoj arhitekturi za ovako konstruisanu kulu. Ipak, treba imati na umu da je ona bila deo fortifikacije carske rezidencije, na čiji dizajn je uticao njen vlasnik, najverovatnije ćudljivi tetrarh Maksimin Daja.

Bibliografija:

Petković et al. 2018 – S. Petković, G. Janjić, M. Jović, I. Bjelić, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija u 2016. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 91–98.

Поповић 2010 – И. Поповић, Сакрално-фунерарни комплекс на Магури, у: И. Поповић (ур.), *Felix Romuliana – Гамзиџаг*, Београд 2010, 141–158.

Slika 1 – Glatcov Salaš označen na mapi s kraja 19. veka